

TARTIŖMALI İLMÎ İHTİSAS TOPLANTILARI -II

İSLÂMÎ İLİMLERDE
METODOLOJİ/USÛL
MES'ELESİ

II

Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1,2,3

15-16 Mart ; 19-20 Nisan ; 17-18 Mayıs 2008

Çamlıca Sabahattin Zaim Kùltür Merkezi

İstanbul 2009

HADİS İLMİ'NDE METİN TENKİDİ'NİN UYGULANMASINA YÖNELİK BAZI SORUNLAR

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK*

Ben, metin tenkidi ile ilgili değerlendirmelerimi, Sayın Prof. Dr. Selahattin Polat Bey'in metin tenkidi hakkındaki tebliği üzerinde yapmayacağım. Tebliğini başından sonuna kadar okudum ve istifade ettim. Bu sebeple kendilerine öncelikle teşekkürlerimi arz ediyorum. Tebliğde, bir metnin yazılma aşamasından çoğaltılması/teksiri aşamasına varıncaya kadar pek çok konu üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Burada ağırlıklı olarak bu hususla ilgili müzakereler yapılmıştır. Bu arada tebliğde Hadis ilmindeki problemlere de işaret edilmiştir. Benim Doktora çalışmam da Metin tenkidine dair olduğu için Selahattin Bey'in metin tenkidine yönelik yazdığı ilk makaleden itibaren bütün çalışmalarını takip etmekteyim.

Doktora tezimde metin tenkidinin hadîs ilmindeki meselelerine dikkat çekmiş, özelde gayb-fiten hadîsleri bağlamında bir uygulamasını da yapmıştım.¹ Daha sonraki çalışmalarımın ağırlıklı kısmı tek konulu hadîs çalışmaları üzerinedir. Tenkid veya metin tenkidi konusu hakikaten çok zor bir konu olup, üzerinde yapılacak müzakereler birkaç günde halledilebilecek bir husus değildir. Ancak ben bu tebliğde dile getirilmeyen hadîs ilmiyle alakalı gördüğüm katkı mahiyetinde pratiğe yönelik üç hususa işaret edeceğim:

* İstanbul Ü. İlahiyat Fakültesi, merturk@istanbul.edu.tr

¹ bk. Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara 2005.

Birincisi, matbu eserlerdeki hadîslerin tespiti ve değerlendirilmesi meselesi: Gerek tebliğde gerekse biraz önce ifade edildiği gibi, yazma eserlerin tenkitli neşri konusu gerçekten problemlidir. Ne var ki bu sıkıntıları aşarak bir eserin en azından sağlıklı bir tenkitli neşri gerçekleştirilse bile, sorun bitmemektedir. Matbu halde olan eserlerin içerisinde yer alan bilgilerin tam tespitinde de pek çok sıkıntı yaşanmaktadır. Ancak ben, şimdiye kadar tenkitli neşir üzerinde durulduğu için, bu konunun dışında şimdiye kadar hem kendimin yaptığı çalışmalar hem de edindiğim izlenimler çerçevesinde matbu eserlerdeki bilgilerin tespiti ve bu bilgilerin yansıtılması/sunulmasıyla ilgili sıkıntılara dikkat çekmek istiyorum.

Malumunuz; bu toplantının amacı, bilgi kaynaklarının ve bilgilerinin tespitinin doğru ve isabetli bir şekilde yapılması ve arz edilmesidir. Bu, hangi bilgi kaynağı olursa olsun fark etmez. Hadis de İslâm toplumunun ve İslâm medeniyetinin ikinci kaynağı olması hasebiyle, hadîs ilim dalına ait eserlerin gün yüzüne çıkartılması ve tenkitli neşrinin yapılmasıyla beraber bu matbu eserlerdeki bilgilerin tespiti de hakikaten çok önemlidir. Bilindiği üzere, *hadîs tenkidi* denildiği zaman insanların aklına öncelikle isnaddan sonra gelen "*metnin tenkidi*" gelmektedir. Aslında öyle değildir. Hadis, hem isnaddan hem de metinden oluştuğu için hadîs ilmindeki genel kâideye göre evvel emirde isnadın tenkidinin yapılması icap eder. O bilgiyi, yani metni aktaran kişinin/ravinin güvenilir ve sağlam olup olmadığının araştırılması zorunludur. Isnadın, yani ricalin tenkidini yapmadan metnin tenkidine geçilmez. Bu tenkidle Hadis ilminde cerh-tadil ilmi ilgilenmektedir. Zaten bu konuda Prof. Dr. Emin Aşıkutlu Bey'in bir çalışması bulunmaktadır.²

İsnad veya sened tenkidi çok basit gibi gözükse de sanıldığı kadar kolay değildir. Hadisin metnine ulaşmak için isnadın güvenilir olup olmadığından emin olmak zorundasınız, deyim yerinde ise "isnad köprüsü"nü geçmek gerekmektedir. Bu hususla ilgili muazzam bir rical edebiyatımız vardır. Konunun ne kadar derin ve hassas olduğunu hem doktora tezimde hem de tek konulu hadîs çalışmalarında bizzat gördüm. Bilhassa tabakat ve rical kay-

² bk. *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1997.

naklarını tetkik ettiğimiz zaman isnad tenkidinin ne derece zor olduğuna ve bu edebiyatın da nasıl bir derya olduğuna şahit oldum. Dolayısıyla isnad tenkidini yaparken bile ince eleyip sık dokumak gerekir. Ondan sonra metnin tenkidine geçilsin. Hülâsa hadis tenkidi denilince sadece metni anlamak isabetli olmadığı gibi aynı zamanda isnadın tenkidinin de yapılması gerekir. Yani isnad tenkidi hadîs tenkidinde olmazsa olmaz şartlardandır.

İkinci husus, "tespitin tespiti" meselesidir. Hadiste geçen ravilerin tespitinin yapılmasından sonra onların yaptığı tespitlerin tespit edilmesi aşaması önem arzeden en önemli hususlardandır. Meşhur anlayışa göre "hadîsin metni" denildiği zaman yukarıdakine benzer şekilde, metnin sadece muhtevası üzerinde durulmakta, yani metnin muhteva tahlili yapılmaktadır, lafızların tespiti meselesine dikkat çekilmemektedir. Ancak bizim klasik literatürümüzde metnin oluşumunun nasıl olduğu, bilhassa şerhlerde, lafız değişiklikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. O eserlerde lafız değişikliklerinin olup olmadığı üzerinde durulmakta ve daha sonra da metnin muhtevasına geçilmektedir.

Deyim yerinde ise *ortak bir hadîs metni* oluşturularak, o metnin manası üzerinden tahlil ve tenkit yapılmaktadır. Dolayısıyla sadece bir senedin sonunda gelen bir hadîs metnini dikkate alarak "bu falanca hadîs kitabına aittir, ya da bu rivayet falanca raviye aittir" denilirse usulen hata yapılmış olur. Zira metnin oluşum safhalarının da dikkate alınması gerekiyor. Lafız tenkidi, yani lafız değişiklikleriyle alakalı meseleye dikkat çektikten sonra, diğer bir meseleye geçmek istiyorum; o da mânâ tenkididir. Mana tenkidinde de fikhü'l-hadîsin yapılması zorunludur. Yani fıkıh ilmini, tarih ilmini, tefsir ilmini ve ilgili diğer ilim dallarını da dikkate almak gerekir.

Üçüncü husus, bilginin tespitinin tespitini yaptıktan sonra, bu bilginin "sunulması/arzedilmesi meselesidir. Yani yazma eserin dikkatli ve titiz bir çalışma sonunda tenkitli neşrinin gerçekleştirilmesi ve matbu hale getirilip içerisinde yer alan bilgilerin anlama ve yorumlama çerçevesinde tespitinin yapılmasından sonraki aşama da sıkıntılı olabilmektedir. Elbette ki biz bu meseleyi genellemiyoruz. Ancak şurası bilinmelidir ki bu mesele bilindiği halde ne yazık ki, bazı gerekçeler ileri sürülerek *kolayca dile getirilmemektedir.*

Şöyle ki, tespit edilen bilginin, yani Hz. Peygamber'e ait bilginin aktarılması meselesidir. Bu bilginin aktarılmasında izlenecek tarz "bilimsel" mi yoksa "popülist" mi olacaktır. Bu hususa kısaca işaret etmem gerekiyor:

Meselâ Hz. Peygamber'in zaman zaman aç kaldığı, açlıktan dolayı da karnına taş bağladığına dair rivayet ve bununla ilgili bilgiler pek çok hadîs ve diğer ilim erbabı ile halkın çoğunluğunun malumudur. Ancak en meşhur hadîs imamlarından İbn Hibbân *Sahîh*'inde "Visâl Orucu Tutmanın Yasaklanması/Zikrû'z-zecr 'ani'l-visâl fi's-siyâm" isimli bir bölümde Enes b. Mâlik'ten şu hadîsi nakletmektedir: "Resûlullah "Visal orucu tutmayınız" buyurduğu zaman, kendisine "Ama sen tutuyorsun" denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ben sizin gibi değilim. Ben yedirilirim de içirilirim de" buyurdu." İbn Hibban bu rivayeti naklettikten sonra: "Bu haber Resûlullah'ın açlıktan dolayı karnına taş bağladığına dair zikredilen bütün rivayetleri batıl/geçersiz kılan bir delildir." diyerek görüşünü beyan eder ve karnına taş bağladı şeklinde zikredilen haberde geçen taş/el-hacer kelimesinin aslında "izarın bir parçası/el-hucz" olduğunu da belirtir.

Ayrıca onu Allah'ın yedirdiğini ve içirdiğini ve karnına taş bağlayacak kadar aç bırakmayacağını belirtir ve peşinden şu soruyu sorar : "Taş açlığı hiç giderir mi ?".³ İbn Hibban hadîs uleması tarafından güvenilir kabul edilen ve hadîs münekkidi bir imamdır. Şimdi onun söylediği bu bilgiyi, daha doğrusu onun bu tespitini, kabul edersiniz ya da etmezsiniz, ancak kabul ettiğiniz takdirde bunu nasıl aktaracaksınız? İbn Hibban (kendi dönemine kadar) bilinenlerin tam zıddına bir şey söylemekte ve o bilgi, yani Hz. Peygamber'in açlıktan dolayı karnına taş bağladığına dair bilgiler ve rivayetler⁴ şu an bile hem halk arasında hem ulama arasında yaygın bir şekilde kabul edilmektedir.

Bu misâlden hareketle, Hz. Peygamber'in açlıktan dolayı karnına taş bağlamadığına dair bilgiyi, İbn Hibbân'ın görüşü de esas alınarak, başkala-

³ Bk. İbn Belbân, Alauddîn Ali b. Belbân el-Fârisî, *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (nşr. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1991, VIII, 245.

⁴ Meselâ bk. Buhârî, Megâzî, 29.

rına aktarılmaya teşebbüs edilmesi bir sıkıntıdır. Bu sıkıntı bilinenlerin aksine fikir beyanında bulunmak, üstelik herkes tarafından kabul görmüş bir anlayışa karşı çıkmak meselesidir. Şayet bilimsel tavırla meseleye yaklaşırsanız, bilinenlerin aksine bir beyanda bulunduğunuz için derhal bir hafta ile karşı karşıya kalırsınız. Çünkü Hz. Peygamber'in aklıktan dolayı karnına taş bağladığına yönelik bir düşünce ve anlayış halkı cezbeden, bunu söyleyenlerin ellerinde sürekli bir sermaye olan bilgidir.

Bu bilgi sayesinde "açlık edebiyatı" yapılarak belki yöneticilere ve çok zengin olan insanlara karşı bazı toplumsal kalkışların veya başka hususların önüne geçilebilmektedir. Ya da bu durumu kendi lehlerine kullanan bazı insanların ellerindeki bir sermaye (!) kayıp gidecektir. Eğer muhtevasını bilimsel yönden eleştirdiğiniz/tenkit ettiğiniz bir bilgi/rivayet Buhârî ile Müslim'in Sahih'lerinde zikrediliyorsa, kesinlikle bir ithama maruz kalırsınız. Bunun neticesinde Hadis veya Sünnet inkârcısı konumuna düşürüleceksiniz. Ben, şahsen doktora tezim ve daha sonraki yaptığım çalışmalar esnasında bizzat bunu yaşadım. Öncelikle şunu belirteyim ki siz bir bilgi kaynağına nasıl bakarsanız, içerisindeki bilgilere de o şekilde bakarsınız. Kaynağa bakış şeklinize göre içerisindeki bilgiler de şekillenecektir.

Meselâ hem Türkiye'de hem de İslâm Dünyası'nın genelinde Buhârî'nin ve Müslim'in Sahihleri'ndeki rivayetlerin *hepsi sahihtir ve eleştirilmez*, anlayışı hâkimdir. Üstelik bazı hadîs hocaları sadece her iki sahih'te değil, kütübü sitte dediğimiz altı hadîs kitabında yer alan hadîslerin tamamı sahihtir, asla eleştirilmez, şeklinde bir düşünceye de sahiptirler ve bunu kitaplarına da yazmışlardır. Böylesi bir bilgi bilimsel açıdan doğru olmamakla beraber, popüler bir yaklaşım sergilenmiş ve insanlara öyle öğretilmiştir. Halbuki hem Buhârî hem de Müslim'in Sahihleri'ndeki hadîslerin senedi sihhatli olmakla beraber, klasik dönemdeki hadîs münekkitleri tarafından da metni eleştirilen rivayetleri olmuştur.⁵

⁵ Buhârî ve Müslim'e yöneltilen eleştiriler ve değerlendirmeler hk. Meselâ bk. Mehmet S. Hatiboğlu, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri, *İslâmî Araştırmalar Dergisi, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, cilt. 10, say. 1-3, s. 1-14. Ayrıca bk. M. Yaşar Kandemir, "Sahihayn'e Yöneltilen Tenkitlerin Değeri, *Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar Yayınları, İstanbul-

Yukarıda kısaca ortaya koymaya çalıştığım mesele, yapılan bilimsel bir tenkidin sonucunda başkalarına arz edilmesi hususudur. Bilimsel bir tenkidin neticesinin yine bilimsel bir üslupla sunulması hadîs münekkidinin bir problemi olarak karşısına çıkmaktadır. Zira toplumsal yaklaşımlar ve değerlendirmeler hadîs münekkidinin tenkit anlayışını ve yaklaşımını da etkilemekte onu iki tercih arasında bırakmaktadır; ya ilim adamlığı ya da halk adamlığı. İlim adamlığının gereğinin yapılması genellikle hem halk hem iktidarlar nazarında pek hoş karşılanmaz. Son olarak şunu ifade etmekte fayda vardır: İlim tenkid demektir. Tenkitsiz ilim, ilim değildir. İlim insanları erdemli toplum yapmak için yapılır. Bu sebeple münekkid bir ilim adamı ya halkı ve o konuda bilgisi olmayanların bilgi seviyesini yükselterek ilmi aziz kılıp erdemli bir toplum haline getirecektir, ya da onların yanlış bildiği bilgilerin seviyesine inerek ilmi zelil ve halkı da rezil edecektir.

Saygılarımla,

1997, s. 335-376; Bu tebliğin müzakeresi için bk. Mehmet Said Hatipoğlu adına M. Hayri Kırbasoğlu'nun değerlendirmesi, *a.g.e.*, s. 377-382.